

Publicatie van het CSLK, met toestemming van de auteur.

www.cslk.nl

Korte oriëntatie in de Katholieke Sociale Leer

Meestal laat men de katholieke sociale leer in 1891 beginnen met de encycliek *Rerum Novarum* van paus Leo XIII. Dit is op zich juist, maar niet vergeten mag worden dat vanaf het begin de kerk met de armen wezenlijk met het Christendom verbonden is geweest. Bemint God met geheel uw hart en geheel uw ziel en – het tweede gebod is hieraan gelijk - de naaste gelijk uzelf. Dit tweede gebod is dan ook de grondslag van de katholieke sociale leer. De evangelisatie is dan ook van begin af aan gepaard gegaan met de stichting van ziekenhuizen en scholen. Zo ontstond in het christelijke Europa een duidelijke taakverdeling. Het sociale, het onderwijs waren in beginsel taken van de kerk. Bij de statelijke overheid berustte de zorg voor de rechtsorde en de veiligheid, naar binnen en naar buiten.

Dit is grofweg de situatie gebleven in West-Europa tot de Franse Revolutie in 1789. Vanaf dit moment werd het sociale en het onderwijs *in beginsel* een statelijke verantwoordelijkheid. Dat gold allereerst voor Frankrijk, maar ook in de andere landen verdween de vanzelfsprekendheid van de eeuwenoude taakverdeling. Toch bleef in vele landen nog het sociale en het onderwijs een zorg van de kerk. De wereld - ook in gebieden waar de katholieken slechts een kleine minderheid vormen - is tot de dag van vandaag overdekt met een deken van katholieke ziekenhuizen, scholen e.d. Geloofsverkondiging en sociale actie zijn in de kerk altijd wezenlijk met elkaar verbonden geweest.

Na de Franse Revolutie veranderde de samenleving in Europa gedurende de negentiende eeuw ingrijpend. Uitvindingen als die van de stoommachine maakte het mogelijk goederen in massa te produceren. Het gildenstelsel, waarin op kleine en overzichtelijke schaal werd geproduceerd door een meester en gezellen, kreeg de definitieve genadeklap. In plaats van meester en een of meer gezellen, kwam de fabrieksdirecteur met vaak vele duizenden werknemers. De ideologische basis voor deze nieuwe economische orde werd geleverd door het liberalisme, dat vrijheid voorop zette. Door het vrije spel van de maatschappelijke en economische krachten zou de grootste welvaart voor een ieder ontstaan. Vermalen in de vrije concurrentie tussen de verschillende bedrijven ontstond een verpauperde arbeidersklasse. In deze situatie publiceerden in 1848 Karl Marx en Friedrich Engels als een klaoenstoot hun *Communistisch Manifest*. Door de communistische revolutie zou een einde gemaakt kunnen worden aan de armoede van de arbeiders.

De katholieke arbeiders stonden voor een vreselijk dilemma. Zij wilden graag in de kerk blijven, maar wilden ook verbetering van hun situatie. Uitzicht daarop boden de communisten/socialisten, terwijl in de kerk een heftige discussie woedde of de staat wel mocht ingrijpen. Was de armoede van de arbeiders niet een door God gewilde toestand, waarin men zich moest schikken en waar liefdadigheid verlichting zou kunnen brengen? In deze situatie publiceerde paus Leo XIII zijn encycliek *Rerum Novarum*, van Nieuwe Dingen. Zowel tegen het liberalisme als het socialisme (communisme) betrok de paus stelling. De armoede was een hemelschreiend schandaal. De staat diende in te grijpen en wetten te maken die een menswaardig loon en omstandigheden zouden waarborgen. Arbeiders hadden het recht zich in vakverenigingen aaneen te sluiten ter verdediging van hun legitieme rechten. Geen encycliek, daarvoor en daarna, is met zoveel enthousiasme

begroet, als deze. Overal werd deze bestudeerd en talrijke katholieke vakorganisaties werden opgericht.

Met deze encycliek gaf de paus de nieuwe positie aan die de kerk had in te nemen in deze veranderde maatschappij. In de kern ging het om het antwoord op de vraag wat het geloof kon bijdragen aan een inrichting van een samenleving die meer beantwoordt aan Gods wil. Dit is nog steeds de taak en roeping van de katholieke sociale leer. Het is geen politieke leer, maar een gelovige reflectie op de bestaande samenleving. Deze reflectie wil een bijdrage zijn aan het versterken van een 'integrale humaniteit' (Caritas in Veritate), aan een samenleving waarin iedere mens, gelovig of niet, tot zijn of haar recht kan komen. Deze reflectie is derhalve van opbouwende aard, maar ook kritisch bij situaties, die strijdig zijn met de menselijke waardigheid. Deze reflectie leidt tot een gesprek met de samenleving, niet alleen met gelovigen, maar met 'alle mensen van goede wil'. Dat gesprek is voor beide zijden nodig. Wanneer de kerk alleen monologen houdt en zich naar binnen keert, kunnen ontwikkelingen door haar verkeerd worden ingeschat. Zo heeft het te lang geduurd voordat democratie en mensenrechten, waaronder de vrijheid van godsdienst, door de kerk werden erkend. Maar ook de samenleving kan niet zonder dit gesprek. Zonder moraliteit en humaniteit verloedert immers iedere samenleving.

In Rerum Novarum gaf pas de eerste aanzet voor een sociale leer. Quadragesimo Anno (na veertig jaar) uit 1931 van paus Pius XI zette deze leer stevig in de steigers. Zo gaat het subsidiariteitsbeginsel op deze encycliek terug. De samenleving verandert steeds en wordt daarmee voor nieuwe vragen en uitdagingen geplaatst. Hiermee verandert ook de gelovige reflectie op die samenleving. De sociale encyclieken bevatten daarom onfeilbare leerstukken, maar tijdgebonden formuleringen van blijvende christelijke beginselen. De sociale leer wordt niet alleen ontwikkeld door sociale encyclieken, maar primair door conciliedocumenten, zoals Gaudium et Spes (Vreugde en Hoop - De pastorale constitutie over de kerk in de wereld van deze tijd) en Dignitatis Humanae (De menselijke waardigheid – verklaring over de godsdienstvrijheid), beide vastgesteld door Vaticanum II. Voorafgaand aan dit concilie had paus Johannes XXIII in 1961 met de encycliek Mater et Magistra (Moeder en Lerares) de nieuwe lijnen al uitgezet. Centraal in de katholieke sociale leer stond voortaan de menselijke waardigheid. In Populorum Progressio uit 1967 van paus Paulus VI werd de blik, die tot dan toe tot Europa was beperkt, verruimd tot heel de wereld. Wereldwijde armoede en de bewapingswedloop kwamen binnen het vizier. Zo is deze ontwikkeling steeds verder gegaan. In zijn encycliek Centesimus Annus (Honderd jaar - na Rerum Novarum, deze encycliek blijft het oriëntatiepunt) uit 1991 richt paus Johannes Paulus II zich tot de wereld, waarvan de verhoudingen ingrijpend waren veranderd na de val van de muur en de ondergang van het communisme. De laatste sociale encycliek Caritas in Veritate (Liefde in Waarheid) uit 2009 van paus Benedictus XVI houdt zich vooral bezig met de oorzaken en gevolgen van de economische crisis en de kansen en gevaren van de globalisering.

Als reflectie op de maatschappelijke werkelijkheid, verandert deze sociale leer met deze werkelijkheid, maar met behoud van haar structuurbeginselen en de daarvan afgeleide waarden. Deze moeten steeds opnieuw geformuleerd worden en worden daarbij 'ingekleurd' door de problemen en vragen van dat moment, maar blijven naar hun kern bewaard. Het gaat daarbij om de volgende drie structuurbeginselen, die elk kort worden toegelicht. Het eerste is het *personaliteitsbeginsel*. Iedere mens is een persoon, uniek en onherhaalbaar met een onvervreembare menselijke waardigheid. Deze waardigheid berust op het geschapen zijn door God naar Zijn Beeld en Gelijkenis. Het tweede structuurbeginsel is het *solidariteitsbeginsel*. Dit beginsel kent twee aspecten. Het eerste aspect kan het beste worden aangeduid met naastenliefde, de kómmernis om de naaste. Het tweede aspect betreft het volgende. Een mens is meer dan individu alleen. Hij is een persoon, die zich alleen kan ontwikkelen met en door andere mensen. Zo vormt hij gemeenschappen, die tezamen de samenleving vormen. Het derde structuurbeginsel is het *subsidiariteitsbeginsel*,

dat beide eerdere beginselen samenbrengt. Het kent een positieve en een negatieve kant. De positieve subsidiariteit legt de primaire verantwoordelijkheid bij de persoon: een ieder is in beginsel verantwoordelijk voor zichzelf en voor degenen die aan zijn of haar zorg zijn toevertrouwd. Dat is een eis van de menselijke waardigheid. Het betekent dat de besluitvorming in de samenleving en staat op een zo laag mogelijk niveau dient te geschieden en zoveel mogelijk moet worden overgelaten aan de mens en zijn gemeenschappen. Wanneer iemand die verantwoordelijkheid niet, niet meer of nog niet kan dragen, dient hij geholpen te worden, liefst van zo nabij mogelijk en zo lang als nodig. Dat is de negatieve subsidiariteit. Personaliteit en subsidiariteit horen bij elkaar, maar ook solidariteit en subsidiariteit. Zoals paus Benedictus XVI opmerkt in *Caritas in Veritate*: zonder solidariteit kan subsidiariteit verworden tot eigen schuld, dikke bult. Solidariteit zonder subsidiariteit schept een afhankelijkheid, die afbreuk doet aan de menselijke waardigheid. Van deze structuurbeginselen worden waarden afgeleid als rechtvaardigheid en vrede, maar ook verantwoordelijkheid voor de schepping en het algemeen welzijn. Met de milieuverontreiniging en het opraken van de natuurlijke hulpbronnen groeit het besef dat wij slechts rentmeesters zijn van deze schepping. Wij hebben deze slechts in bruikleen gekregen om deze weer in goede staat door te geven aan onze kinderen. De zorg voor het algemeen welzijn (*bonum commune*) is een opdracht voor iedere mens. Naast de verantwoordelijkheid en zorg voor zichzelf en de zijnen, is de mens ook verantwoordelijk voor het gezamenlijke welzijn. Dit geldt voor iedere mens, zijn gemeenschappen, maar ook voor instellingen en bedrijven. Wanneer de zorg voor het algemeen welzijn uit het zicht verdwijnt, heerst alleen nog maar hebzucht en egoïsme, zoals de bankencrisis ons laat zien.

Wat is de actualiteit van de sociale leer? In de woelige jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw is de sociale leer geleidelijk uit het zicht verdwenen. Deze leer had immers niets meer te zeggen. Er was immers sprake van grondrechten, democratie, emancipatie etc. We weten nu dat dit niet waar is. Vooral na de val van communisme hebben maatschappelijke ontwikkelingen als secularisatie, globalisering, de grote migrantenstromen in de wereld, de milieuverontreiniging en ga zo maar door, ons bewust gemaakt dat nieuwe antwoorden, gebaseerd op een valide mens- en maatschappijbeschouwing, onontbeerlijk zijn. Hierbij houdt de sociale leer ons voor dat alle menselijke handelingen óók ethische handelingen zijn, ofwel beslissingen over goed en kwaad. Dat geldt ook voor bijvoorbeeld investeringsbeslissingen, massa-ontslagen en beslissingen over het toelaten van vreemdelingen.

De katholieke sociale leer is actueler dan ooit. *Personaliteit*: hoe staat het met de menselijke waardigheid, bijv. bij ons omgaan met godsdienstige en etnische verschillen? Maar ook in onze verpleeghuizen, onze scholen en bedrijven? *Solidariteit*: hoe staat het met onze bekommernis met de armen, hier en elders? Maar ook: hoe kan de samenleving zich ontwikkelen? Hangt de staat niet teveel over de samenleving met zijn wetten en geboden? Ontwikkelt de markteconomie zich niet steeds meer tot een marktmaatschappij, waarbij steeds meer terreinen, zoals bijv. de zorg, worden beheerst door het marktmechanisme? *Subsidiariteit*: hoe staat het met de eigen verantwoordelijkheid? Of kijken we bij problemen liever naar de overheid? Hoe dragen we zorg voor hen die dit nodig hebben? De katholieke sociale leer levert geen pasklare antwoorden, maar een frame van beginselen en waarden, die ons houvast en richting geven op weg naar een samenleving, hier en elders, die menswaardig is en daarmee meer beantwoordt aan Gods wil.

Gerard van Wissen

Em. hoogleraar vergelijkend staatsrecht UvA

Docent katholieke sociale leer op verschillende theologische opleidingen, w.o. het Sint Janscentrum te Den Bosch

Voorzitter Centrum voor de Sociale Leer van de Kerk (www.cslk.nl)